

Pierwsze bezkrólewie i pierwsza wolna elekcja

- Wprowadzenie
- Przeczytaj
- Film edukacyjny
- Schemat + Sprawdź się
- Dla nauczyciela

Bibliografia:

- Źródło: [w:] Łukasz Wojtach, *Dwa obrazy Bellotta, czyli o polskim marketingu politycznym w XVIII wieku*, Muzeum Historii Polski w Warszawie.
- Źródło: Marcin Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, Warszawa 1986, s. 582–595.

- Źródło: *Artykuły henrykowskie (fragment)*, „Artykuły henrykowskie (11 maja 1573 r.)”, dostępny w internecie: historia.org.pl.

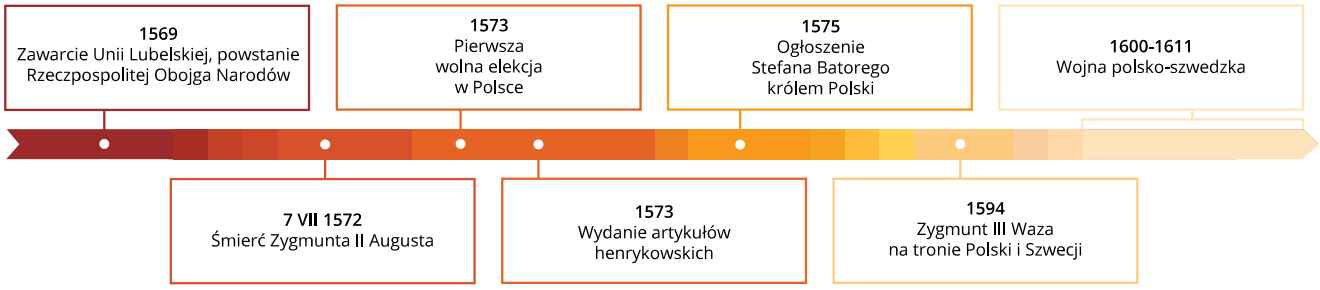

Pierwsze bezkrólewie i pierwsza wolna elekcja

Polskie poselstwo u Henryka Walezego, obraz Teodora Axentowicza.

Źródło: Jan Matejko (1838–1893), Wikimedia Commons/Zamek Królewski w Warszawie, dostępny w internecie: cyfrowe.mnw.art.pl, domena publiczna.

Kluczowe znaczenie dla ewolucji ustroju Rzeczypospolitej miała bezpotomna śmierć Zygmunta II Augusta 7 lipca 1572 roku. Mimo że od kilku lat oczekiwano takiego właśnie epilogu panowania ostatniego Jagiellona, Rzeczpospolita nie była przygotowana na bezkrólewie. Trzeba zatem było doraźnie improwizować rozwiązania ustrojowe, w ten sposób tworząc prawny precedens, który podczas kolejnych bezkrólewi stał się normą obowiązującą.

Źródło: Contentplus.sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Twoje cele

- Wyjaśnisz znaczenie wygaśnięcia dynastii Jagiellonów dla Rzeczypospolitej.

- Opiszesz sytuację Rzeczypospolitej w okresie bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta.
- Scharakteryzujesz zasady elekcji *viritim* i okoliczności przeprowadzenia pierwszej elekcji tego typu.

Przeczytaj

Ku wolnej elekcji

Pierwsze bezkrólewie

Jakub Uchański, prymas Polski. Był interreksem polskim po śmierci Zygmunta II Augusta od 1572 do 1573 roku kiedy królem został Henryk III Walezy i od 1574 do 1575 tj. do objęcia władzy przez Annę Jagiellonkę.
Źródło: Biblioteka Narodowa, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Bezpośrednio przed śmiercią króla senatorowie wielkopolscy postanowili, że w okresie bezkrólewia najwyższą władzę tymczasową – urząd interreksa (z łac. *interrex* – międzykról) – winien pełnić arcybiskup gnieźnieński, tradycyjnie piastujący godność prymasa, czyli pierwszego wśród biskupów Korony. Pierwszym interreksem został prymas Jakub Uchański. Kilka dni po śmierci monarchy zdecydowano, by wyboru nowego władcy dokonać w drodze elekcji *viritim*, co na polski tłumaczy się tradycyjnie jako „mąż w męża", czyli tak, by udział w niej wzięła cała szlachta. Aby opracować tryb obioru monarchy, interreks zwołał na styczeń 1573 r. sejm tzw. konwokacyjny do Warszawy. Choć miało to być rozwiązanie jednorazowe, to także w przyszłości termin i miejsce każdej elekcji wyznaczał specjalnie w tym celu zwoływany sejm. Już wcześniej w całym kraju powstawały lokalne konfederacje oraz sądy, zwane kapturami, które miały stać na straży porządku i bezpieczeństwa w okresie bezkrólewia.

> **Ciekawostka**
>
> Konfederacja (z łac. *confoederatio* – umowa, od *confoederare* – zawierać sojusz) to w najogólniejszym sensie związek zawierany dla osiągnięcia celów

politycznych lub zmian prawnych. W Rzeczypospolitej występowało kilka jej rodzajów:

- konfederacje szlachty domagającej się od władcy realizacji swych żądań (np. konfederacja przeciwników regencji kardynała Zbigniewa Oleśnickiego pod wodzą Spytka z Melsztyna w 1439 r.; konfederacja zawiązana przez lisowczyków w Inflantach w celu wymuszenia zaległego żołdu); od momentu wybuchu konfliktu zbrojnego z królem nazywa się je rokoszami;
- konfederacje lokalne zawiązywane przez szlachtę na czas bezkrólewia dla utrzymania porządku w państwie;
- związki zbrojne organizowane w XVIII w. przez stronnictwa polityczne (np. konfederacje: sandomierska, tarnogrodzka, dzikowska, radomska, barska, targowicka);
- u schyłku XVIII w., by uniknąć zerwania obrad, zawiązywano sejmy skonfederowane (np. Sejm Czteroletni), do których imiennie przystępowali wszyscy senatorowie i posłowie, a ich uchwały zapadały większością głosów.

Sejm konwokacyjny zarządził elekcję *viritim*, postanawiając, że decyzja o wyborze króla ma zapaść jednogłośnie. Jako miejsce obioru władcy wskazano Warszawę, która z racji jej centralnego położenia już na mocy unii lubelskiej miała być miejscem spotkań sejmu, choć protestanci głośno wyrażali obawy przed tłumami drobnej, wrogiej reformacji szlachty mazowieckiej. Mimo rosnącego napięcia związanego z walką przedwyborczą obradująca szlachta wykazała się dojrzałością polityczną, czego dowodem było uchwalenie konfederacji warszawskiej, zapewniającej pokój religijny.

Elekcja 1573 r.

Najpoważniejszej kandydatury do tronu polskiego upatrywano początkowo w osobie arcyksięcia Ernesta Habsburga, choć przemawiała przeciw niemu zarówno polityka religijna, jak i tendencje absolutystyczne w krajach dziedzicznych tej dynastii. Trudno było poważnie

traktować kandydaturę księcia legnickiego Henryka XI (wprawdzie rodowitego Piasta, ale za to alkoholika i birbanta) lub popieranego przez Litwinów Iwana IV Groźnego czy wreszcie króla Szwecji Jana III Wazy, który chciał pokrzyżować plany carowi Rosji. W tej sytuacji jedynym kandydatem możliwym do zaakceptowania dla obozu antyhabsburskiego pozostawał brat króla Francji, Henryk Walezy. Wprawdzie podejrzewano go o uczestnictwo w rzezi protestantów w noc św. Bartłomieja, niemniej Habsburg wydawał się bardziej niebezpieczny dla porządku w Rzeczypospolitej.

Portret arcyksięcia Ernesta z Austrii (1553–1595) Syn cesarza Maksymiliana II Habsburga i Marii Hiszpańskiej. Był jednym z kandydatów na króla Polski w 1573 r. W 1592 r. również otrzymał propozycję objęcia tronu polskiego, tym razem od Zygmunta III Wazy. Porównaj portret Ernesta z Austrii z portretami spokrewnionych z nim Habsburgów. Jakie podobieństwa zauważasz? Z czego one wynikają?

Źródło: Martino Rota, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Sejm elekcyjny 1697 r. (elekcja Augusta II), obraz pędzla Martina Altomontego. Dzieło przedstawia pole elekcyjne na Woli pod Warszawą. Tam odbywała się większość elekcji w latach 1573–1764. Zgromadzona szlachta dokonywała wyboru pod gołym niebem, senatorowie natomiast mieli do dyspozycji specjalnie zbudowaną szopę.

Źródło: Martino Altomonte, 1697–1704, olej na płótnie, Zamek Królewski w Warszawie, Wikimedia Commons, domena publiczna.

> **Polecenie 1**
>
> Wskaż na obrazie głosującą szlachtę oraz senatorów. Wyjaśnij, po czym ich rozpoznasz.

> **Polecenie 2**
>
> Przypomnij, kto zasiadał w senacie Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

5 kwietnia 1573 r. na polach podwarszawskiej wsi Kamień (dziś Kamionek) w obecności 40 tys. szlachty rozpoczęła się pierwszy sejm elekcyjny.

Trwa wczytywanie danych ..

Film dostępny pod adresem https://zpe.gov.pl/a/DFSqqw7qB

Film edukacyjny *Pierwsze bezkrólewie i pierwsza wolna elekcja.*
Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o.

Nagranie filmowe dotyczące pierwszego bezkrólewia i pierwszej wolnej elekcji.

Posłowi reprezentującemu francuskiego kandydata przedstawiono katalog podstawowych zasad ustrojowych Rzeczypospolitej, zwany odtąd artykułami henrykowskimi. Zawierały one następujące uregulowania:

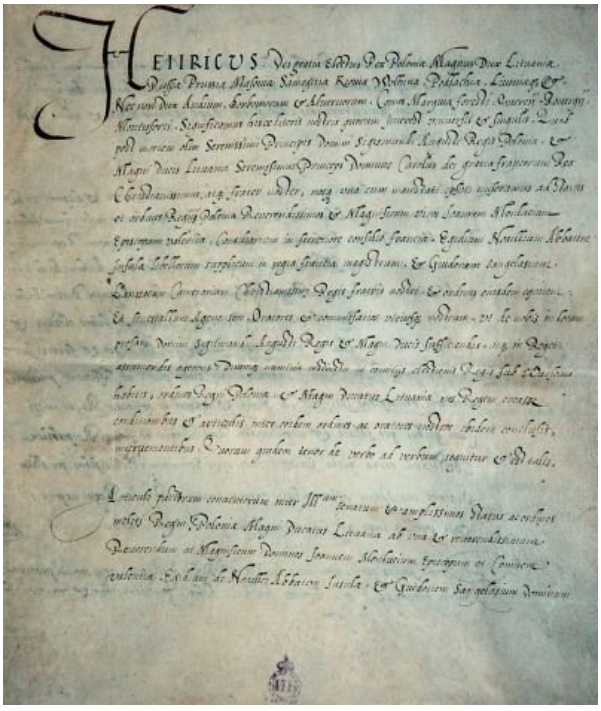
- państwo polsko-litewskie miało być monarchią elekcyjną;
- elekcja króla winna być wolna, tzn. nieograniczona do jednego rodu czy dynastii;
- wypowiedzenie wojny lub zawarcie pokoju wymagało zgody senatu;
- na zwołanie pospolitego ruszenia lub nałożenie podatków musiał się zgodzić cały sejm;
- sejm miał być zwoływany co najmniej raz na dwa lata na sesję nie dłuższą niż sześć tygodni (sejmy ekstraordynaryjne, czyli nadzwyczajne, na dwa tygodnie);
- w okresie między sejmami król winien rządzić za radą wskazanych przez sejm senatorów rezydentów;
- potwierdzono konfederację warszawską;
- w razie gdyby król łamał prawo, przewidziano możliwość wypowiedzenia posłuszeństwa.

Artykuły henrykowskie (fragment)
My, Rady Stanu, szlachta i rycerstwo Królestwa Polskiego, narodów tak polskiego, jako i litewskiego, niemniej z Rusi, Prus, Żmudzi, Mazowsza, Inflant, tudzież ze wszystkich innych prowincji i ziem do tej Rzeczypospolitej należących, to sobie głównie niniejszym pismem, czyli dyplomem, zastrzegamy, aby przyszły nasz książę i pan świeżo przez nas obrany był obowiązany dać nam przywilej, czyli pismo, przez które by niżej wyrażone artykuły, zawierające w sobie pewne nasze prawa i prerogatywy, zostały uznane i zatwierdzone, a to w sposób następujący: Henryk, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki pan, tudzież

andegaweński, Burbonu i Owernii książę etc. […]
1. Iż za żywota naszego my i potomkowie nasi, królowie polscy i ciż, wielkie książęta litewskie, ruskie, mazowieckie, żmudzkie, kijowskie, wołyńskie, inflanckie i innych państw, nie mamy mianować ani obierać jakiego, składać żadnym sposobem ani kształtem wymyślonym króla, na państwo sukcesora naszego sadzać, a to dlatego, aby zawdy wiecznymi czasy po zejściu naszym i potomków naszych wolne obieranie zostało wszem stanom koronnym; dla czego i tytułu dziedzica używać nie mamy ani potomkowie nasi, królowie polscy.
2. A iż w tej zacnej Koronie narodu polskiego i litewskiego, ruskiego, inflanckiego i innych niemało jest różnowierstwa, przestrzegając [aby ustrzec się] na potem jakich sedycyj [rozruchów] i tumultu, […] warowali to sobie niektórzy obywatele korony konfederacją osobliwą, że w tej mierze w sprawie religii mają być w pokoju zachowani, którą my obiecujemy trzymać w pokoju czasy wiecznymi.
3. A w sprawach koronnych, które się dotykać [tyczyć] będą osoby naszej i dostojeństwa naszego, poselstw do krajów cudzych wysyłanych i cudzych także poselstw słuchania i odprawowania, wojsk jakich albo żołnierzów zbierania albo przyjmowania, my i potomkowie nasi nic zaczynać i czynić nie mamy bez rady rad koronnych obojga narodu […].
4. O wojnie albo ruszeniu pospolitym nic zaczynać nie mamy mimo pozwolenie sejmowe wszech stanów ani za granice koronne obojga narodu rycerstwa koronnego wojennym obyczajem wywodzić […].
7. Gdyż to jest rzecz pewna i dostateczna, iż sama osoba królewska tak wielkich państw królestwa tego wszystkim sprawom zdołać nie może […] przeto ustanawiamy i za wieczne prawo mieć chcemy, aby każdego sejmu walnego naznaczeni i mianowani byli z rad koronnych osób 16, tak z Polski, jako i z Litwy i innych państw do Korony należących […], którzy by u nas ustawicznie byli, przestrzegając osoby dostojeństwa naszego i wolności pospolitej, bez której rady i wiadomości nic my i potomkowie nasi czynić nie mamy ani będziem mogli w sprawach potocznych […].
9. Sejm walny koronny we dwie lecie najdalej być ma składan [zwoływany], a gdzie by tego była pilna a gwałtowna potrzeba Rzeczypospolitej, tedy za radą panów Rad obojga państwa, jako czas i potrzeba Rzeczypospolitej przynosić będzie, powinni go składać będziem, a dłużej go dzierżyć nie mamy, najdalej do sześciu niedziel. A przed takowymi sejmy w Polsce, wedle zwyczaju, a Litwie wedle statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego sejmiki powiatowe być mają […].
10. Obiecujemy też słowem swym królewskim, iż my i potomkowie nasi sygnetu żadnego używać nie mamy ani pieczęci osobnej w sprawach Rzeczypospolitej

należących, tak wewnątrz, jako i zewnątrz, jedno koronnych pieczęci [...].
11. Urzędy koronne obojga narodu w cale zachowane być mają, [...] ludziom statecznym, godnym i zasłużonym obojga narodu, a nie obcym, gdybykolwiek wakowały, powinni będą dawać [...].
17. Osobliwie to warujemy, iż podatków ani poborów żadnych w imionach naszych, królewskich i rad duchownych, także ceł nowych miast naszych w Polsce i Wielkim Księstwie Litewskim i we wszystkich ziemiach naszych do Korony należących składać i postanawiać nie mamy bez zezwolenia wszech stanów na sejmie walnym; ani też monopola rzeczy tych, które z państw koronnych tak polskich, jako litewskich pochodzą, ustawiać i dopuszczać nie mamy.
21. A jeślibyśmy (czego Boże uchowaj) co przeciw prawem, wolnościom, artykułom, kondycjom wykroczyli albo czego nie wypełnili, tedy obywatele koronni obojga narodu od posłuszeństwa i wiary nam powinnej wolne czyniemy i panowania. Stanowiono i pisano to wszystko przez Rady Koronne obojga narodu, rycerstwo i stany wszech państw do Korony należących, na sejmie elekcyjnym pospolitym pod Warszawą, przy wsi Kamieniu, dnia dwunastego miesiąca maja Roku Bożego 1573.

Źródło: Artykuły henrykowskie z 1573 r. (fragmenty), cyt. za *Wiek XVI–XVIII w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii*, studentów i uczniów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard, Warszawa 1999, s. 109-110.

Pacta conventa Henryka Walezego. *Pacta conventa*, czyli warunki uzgodnione to rodzaj umowy o charakterze cywilno-prawnymm który podpisywał każdy nowy król, wybrany w drodze elekcji.
Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Ponadto w wyniku negocjacji poselstwo Henryka Walezego złożyło w jego imieniu obietnice względem nowych poddanych – tzw. *pacta conventa* (łac., warunki uzgodnione). Znalazły się wśród nich warunki całkiem nierealne, jak choćby coroczne wpłaty do skarbu Rzeczypospolitej i spłacenie jej długów z prywatnych środków króla. Rok później,na sejmie koronacyjnym, Henryk Walezy odmówił zaprzysiężenia artykułów henrykowskich. Jako pierwszy uczynił to dopiero jego następca Stefan Batory w 1576 roku.

Władcy elekcyjni Rzeczypospolitej		
Król	**Daty panowania**	**Uwagi dotyczące panowania**
Henryk Walezy	1574–1575	porzucił tron i uciekł do Francji
Stefan Batory	1576–1586	elekcja rozdwojona
Zygmunt III Waza	1587–1632	elekcja rozdwojona
Władysław IV Waza	1632–1648	–
Jan II Kazimierz Waza	1648–1668	panowanie zakończone abdykacją
Michał Korybut Wiśniowiecki	1669–1673	elekcja kontestowana przez magnaterię
Jan III Sobieski	1674–1696	–
August II Mocny	1697–1733	elekcja rozdwojona
Stanisław Leszczyński	1704–1709	wybrany z pomocą wojsk szwedzkich, zmuszony przez Rosjan do ucieczki i abdykacji
	1733–1736	elekcja rozdwojona, zmuszony do ucieczki przez interwencję rosyjską, abdykował
August III Sas	1733–1763	elekcja rozdwojona

Władcy elekcyjni Rzeczypospolitej		
Stanisław August Poniatowski	1764–1796	wybrany pod naciskiem wojsk rosyjskich

Polecenie 3

Po przeanalizowaniu tabeli podaj wnioski, jakie ci się nasuwają na temat wpływu wolnych elekcji na stan państwa.

Portret Henryka III w polskim kapeluszu, przypisywany François Quesnelowi, ok. 1580–1586. (1551-1589), syn króla Francji Henryka II Walezjusza i Katarzyny Medycejskiej, pierwszy elekcyjny król Polski w latach 1573-1574. Po roku rządów uciekł do Francji na wieść o śmierci brata. Stał się pierwszym pretendentem do francuskiego tronu. Został koronowany na króla Francji w 1575 r. Jego ucieczkę szlachta uznała za abdykację.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Stefan Batory. (1533- 1586), od 1571 r. książę siedmiogrodzki, a od 1576 r. król Polski. Uznawany jest za jednego z lepszych wodzów w dziejach Polski. Wygrał wojnę z Gdańskiem, zwyciężył kampanię przeciwko Moskwie, rządzonej przez Iwana IV Groźnego, zdobył m.in. Połock i Psków. Opanował większość terytorium Inflant. Zmarł bezpotomnie.

Źródło: Marcin Kober, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Portret Zygmunta III Wazy w szatach koronacyjnych. (1566-1532), syn króla Szwecji Jana III Wazy i Katarzyny Jagiellonki , wnuk Zygmunta Starego i Bony Sforzy. od 1587 r. elekcyjny król Polski. W latach 1592-1599 był również królem Szwecji. Doprowadził do trwającego trzy dekady konfliktu ze Szwecja. Za jego panowania doszło do zajęcia Moskwy (1610-1612). W 1621 r.

zwyciężył Turcję w bitwie pod Chocimiem. W 1596 r. przeniósł stolicę z Krakowa do Warszawy, która była położona bliżej jego rodzinnej Szwecji.
Źródło: Pieter Soutman , Wikimedia Commons, domena publiczna.

Władysław IV sportretowany przez Rubensa, 1624 r. (1595-1648), najstarszy syn Zygmunta III Wazy i Anny Austriaczki, w 1632 r. został w drodze elekcji wybrany na króla Polski. Zwyciężył wojnę z Rosję, odparł najazd turecko-tatarski i zawarł rozejm ze Szwecją. Za jego panowania, w 1648 r., wybuchło powstanie Chmielnickiego.
Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Jan II Kazimierz, portret autorstwa Daniela Schultza. (1609-1672), syn Zygmunta III i Konstancji Habsburżanki, król polski i wielki książę litewski w latach 1649-1668. Panował w bardzo niespokojnych czasach – powstań Chmielnickiego, szwedzkiego potopu, podczas którego na krótko uciekł z kraju, i wojen z Rosją. W 1668 r. zrzekł się władzy i wyjechał do Francji, gdzie został opatem.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Michał Korybut Wiśniowiecki (1640-1673). Syn dowódcy i potężnego magnata Jeremiego Wiśniowieckiego, wybrany na króla Polski w 1669 r. W czasie krótkich rządów zmagał się z opozycją, na czele której stał Jan Sobieski, co omal nie doprowadziło do wybuchu wojny domowej. Za panowania Wiśniowieckiego Polsce nie udało się odzyskać Kijowa, w wyniku najazdu tureckiego straciła też Kamieniec Podolski, a w 1672 r. zniesiona została zależność lenną książąt pruskich od polskich władców.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Portret Jana III Sobieskiego (1629-1696), 1673–1677. Syn kasztelana krakowskiego, wsławił się w walkach z Kozakami, Szwedami i Rosjanami. W 1668 r. wybrany został hetmanem wielkim koronnym. Od 1674 r. król Polski. W 1683 r. odniósł wielkie zwycięstwo na przedpolach Wiednia, pokonując tureckiego władcę Karę Mustafę, które jednak nie wzmocniło pozycji Polski. Sobieski był też zmuszony podpisać niekorzystny pokój z Rosją.
Źródło: Daniel Schultz, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Król August II Mocny (1670-1733). Elektor saski i od 1697 r. król Polski. Część szlachty popierająca go w czasie elekcji została przekupiona przez Rosjan. August II Mocny wciągnął Polskę w wojnę północna toczącą się między Rosją a Szwecją, z tego powodu w 1706 r. został

zmuszony do abdykacji. Rządy objął ponownie w 1709 r. Za jego panowania Polska zaczęła się uzależniać od Rosji.

Źródło: Louis de Silvestre, zbiorywawel, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Stanisław Leszczyński (1677–1766). W czasie trwania wojny północnej stał się przywódcą przeciwników Augusta III Mocnego. W 1704 r. pod naciskiem króla Szwecji został wybrany w drodze elekcji na króla Polski. Opuścił kraj w 1709 r., po pokonaniu przez Polaków pod Połtawą króla Szwecji. W 1713 r. próbował odbić polski tron, jednak jego wyprawa zakończyła się niepowodzeniem. W 1733 r. w drodze elekcji ponownie został wybrany królem Polski, wzbudziło to jednak ostry sprzeciw Saksonii, Rosji i Austrii. Po zawarciu z Austrią kompromisu otrzymał we władanie Lotaryngię.

Źródło: Jean Baptiste van Loo , Wikimedia Commons, domena publiczna.

August III Sas, portret z 1755 r. Syn Augusta III Mocnego, elektor saski, od 1734 r. elekcyjny król Polski, obsadzony na tronie po zbrojnej interwencji Rosji. Zawarł silny sojusz z Rosją, który trwał do śmierci Elżbiety Romanowej. Uciekł z Polski w 1763 r. w obawie przed spiskiem uknutym przez Czartoryskich.

Źródło: Pietro Rotari , Wikimedia Commons, domena publiczna.

August Poniatowski (1732–1798). Poseł na sejm i stolnik litewski, od 1764 r. król Polski. W czasie elekcji otrzymał wsparcie przyszłej Katarzyny Wielkiej i wpływowej rodziny Czartoryskich Próbował wprowadzać reformy unowocześniające polskie państwo, m.in. uchwalił Konstytucję 3 Maja. Nie powstrzymało to jednak upadku Rzeczpospolitej. W 1772 r. doszło do pierwszego

rozbioru kraju, w 1793 r. do drugiego i dwa lata później do trzeciego. W 1795 r. podpisał akt abdykacji. Którego z władców oceniasz najlepiej, a którego najgorzej. Odpowiedź uzasadnij.
Źródło: Marcello Bacciarelli, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Kształt ustrojowy, jaki Rzeczpospolita uzyskała w wyniku pierwszych dwóch elekcji, był tylko pozornie realizacją programu ruchu egzekucyjnego. Niektóre uregulowania wykraczały bowiem daleko poza to, na co być może po długich negocjacjach zgodziłby się Zygmunt August lub jego męski potomek, gdyby ostatni z Jagiellonów takiego miał. Chodzi przede wszystkim o wolną elekcję oraz prawo wypowiadania posłuszeństwa władcy, które tylko dzięki wygaśnięciu rodzimej dynastii zostały podniesione do rangi podstawowych i niezmiennych zasad ustroju państwa. Dlatego wielu historyków uważa pierwszą wolną elekcję za początek nieodwracalnej ewolucji systemowej Rzeczypospolitej: w następnych dekadach zmiany ustroju państwa polsko-litewskiego były jednokierunkowe, formalnie prowadziły ku wzmocnieniu izby poselskiej i sejmików, a w praktyce zapewniały przewagę magnaterii kosztem władzy królewskiej.

Z perspektywy 500 lat można się zgodzić z opinią, że wolna elekcja wyprzedziła swą epokę, ale też w ówczesnych warunkach była przyczyną periodycznego zagrożenia państwa konfliktem wewnętrznym. Już w 1575 r. miała miejsce pierwsza elekcja rozdwojona. Po ucieczce Henryka Walezego, który porzucił koronę polską, by objąć tron francuski, nastawiona antyhabsbursko i w dużej części innowiercza szlachta okrzyknęła królem Annę Jagiellonkę, córkę Zygmunta Starego, a na jej męża wskazała księcia Siedmiogrodu Stefana Batorego. Tego wyboru nie uznała jednak część katolickich magnatów z prymasem Uchańskim na czele, którzy ogłosili władcą Rzeczypospolitej cesarza Maksymiliana II Habsburga. Do konfliktu zbrojnego nie

Anna Jagiellonka (1523–1596) – król Polski, córka Zygmunta Starego, żona Stefana Batorego. Po śmierci męża przeforsowała kandydaturę swego siostrzeńca Zygmunta Wazy na tron polski. Portret koronacyjny pędzla Marcina Kobera, powstały po 1576 r.

Źródło: olej na płótnie, 205 × 106,5 cm, katedra wawelska, Wikimedia Commons, domena publiczna.

doszło, gdyż cesarz rok później zmarł. Inaczej było jednak w przypadku trzeciej wolnej, a drugiej rozdwojonej elekcji w 1587 r., kiedy o tym, że na tronie krakowskim zasiądzie Zygmunt III Waza, nie zaś arcyksiążę Maksymilian Habsburg, zadecydował dopiero oręż. Z kolei podjęta przez Jana Kazimierza po potopie szwedzkim próba powrotu do elekcji *vivente rege* zakończyła się niszczycielską wojną domową. Do tego w XVIII w., w okresie osłabienia Rzeczypospolitej, elekcje były okazją do zbrojnych ingerencji sąsiadów.

Słownik

artykuły henrykowskie

ustawa powstała w 1573 r. w czasie bezkrólewia; określa podstawowe zasady ustroju Rzeczypospolitej szlacheckiej

birbant

przestarzale, dziś książkowo: człowiek prowadzący lekkomyślne i hulaszcze życie

interreks

w dawnej Polsce: prymas zastępujący króla w okresie bezkrólewia

innowierca

osoba, która wyznaje inną religię niż ta, którą wyznaje otoczenie

konfederacja warszawska

akt uchwalony na sejmie konwokacyjnym w Warszawie w 1573 r., zapewniający szlachcie swobodę wyznania

pacta conventa

(łac. warunki uzgodnione) umowa podpisywana przez króla elekta w czasie sejmu koronacyjnego

ruch egzekucyjny

koncepcje i reformy związane z programem szlacheckiego ruchu politycznego w Polsce XVI w., który pod hasłem egzekwowania prawa, naruszanego przez monarchów i wyższych urzędników, zmierzał do usprawnienia i rozbudowy administracji, skarbowości, sądownictwa i obronności oraz do zespolenia prawnoustrojowego władztw jagiellońskich (unia polsko-litewska, Prusy Królewskie)

viritim

(łac.) wolna elekcja z udziałem całej szlachty

vivente rege

(łac., za życia króla) określenie odnoszące się do elekcji i koronacji królewskiej dokonanej za życia poprzedniego króla, zazwyczaj na wniosek samego władcy, który dążył do zapewnienia sukcesji swoim potomkom

Sejmy w czasie bezkrólewia:

sejm elekcyjny

(łac. *electio* – wybór) sejm, na którym dokonywano wyboru władcy

sejm konwokacyjny

(z łac. *convocario* – wzywanie) w Rzeczypospolitej pierwszy sejm odbywający się w momencie nastania bezkrólewia, był pierwszą fazą elekcji nowego władcy

sejm koronacyjny

ostatni, po elekcyjnym, sejm podczas bezkrólewia; podczas sejmu elekt został koronowany na króla, zaprzysięgał artykuły henrykowskie oraz *pacta conventa*

Słowa kluczowe

konfederacja, elekcja, *pacta conventa*, interrex, sejm konwokacyjny, artykuły henrykowskie, akt konfederacji warszawskiej, pierwsze wolne elekcje

Bibliografia

M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, Warszawa 1986.

Ł. Wojtach, cyt. za: *Dwa obrazy Bellotta, czyli o polskim marketingu politycznym w XVIII wieku*, Muzeum Historii Polski w Warszawie.

Wielka historia Polski, t. 1–10; Oficyna Wydawnicza FOGRA, Kraków 2016.

Seria *Historia powszechna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011–2019.

Film edukacyjny

Polecenie 1

Zapoznaj się z filmami, a następnie odpowiedz na pytania.

Film dostępny pod adresem https://zpe.gov.pl/a/DmNWUvlkv

Film opowiadający o pierwszym bezkrólewiu i pierwszej wolnej elekcji.

Polecenie 2

Wyjaśnij genezę elekcyjności tronu polskiego.

Polecenie 3

Opisz procedurę wyboru króla.

Film dostępny pod adresem https://zpe.gov.pl/a/DmNWUvlkv

Film opowiadający o pierwszym bezkrólewiu i pierwszej wolnej elekcji.

Polecenie 4

Wyjaśnij genezę i znaczenie artykułów henrykowskich.

Polecenie 5

Opisz znaczenie konfederacji warszawskiej.

Schemat + Sprawdź się

Polecenie 1

Zapoznaj się ze schematem, a następnie wykonaj polecenia.

Jan Matejko, *Potęga Rzeczypospolitej u zenitu. Złota wolność. Elekcja R.P. 1573.*

Źródło: 1889, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Polecenie 2

Na podstawie zamieszczonych wyżej tekstów źródłowych wskaż, z jakimi problemami mierzyło się państwo polsko-litewskie po śmierci ostatniego Jagiellona w lipcu 1572 roku. Wymień przynajmniej trzy zagadnienia i je opisz, odnosząc się do przytoczonych fragmentów.

Polecenie 3

Uzasadnij swój wybór, odwołując się do treści cytowanych tekstów.

Ćwiczenie 1

Jakie zadania powinni spełniać senatorowie rezydenci?

Ćwiczenie 2

Wyjaśnij, dlaczego król w punkcie 10 artykułów henrykowskich zobowiązuje się nie pieczętować dokumentów Rzeczypospolitej pieczęcią prywatną.

> ## *Artykuły henrykowskie* (fragment)
>
> […]
>
> 10. Obiecujemy też słowem swym królewskim, iż my i potomkowie nasi sygnetu żadnego używać nie mamy ani pieczęci osobnej w sprawach Rzeczypospolitej należących, tak wewnątrz, jako i zewnątrz, jedno koronnych pieczęci […].
>
> Źródło: *Artykuły henrykowskie (fragment)*, „Artykuły henrykowskie (11 maja 1573 r.)", dostępny w internecie: historia.org.pl.

Ćwiczenie 3

W jakich okolicznościach możliwe było wypowiedzenie posłuszeństwa królowi?

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Zapoznaj się z tekstami źródłowymi i wykonaj polecenie.

Tekst A

Marcin Matuszewicz

Diariusz życia mego

Fragment wspomnień XVIII-wiecznego szlachcica, Marcina Matuszewicza, uczestnika elekcji z 1764 r.

Zaczął się zatem sejm electionis [łac. „elekcyjny"]. Pierwszego dnia książę prymas w szopie zagaił sejm. Potem w okopach [tj. w polu] po podniesieniu starej laski przez książęcia Adama Czartoryskiego, wojewodzica ruskiego, generała ziem podolskich, marszałka sejmu konwokacyjnego, poszedł turnus wotowania na marszałka elekcyjnego.

[…] Nazajutrz około dziesiątej godziny zjechali się wszyscy, tak senatorowie z książęciem prymasem do szopy, jako też posłowie i województwa do okopów.

[…] Względem tej elekcji takie też były okoliczności, że Poniatowski, podkomorzy koronny, brat starszy stolnika litewskiego, przyszłego króla, stał obozem za koszarami gwardii pieszej koronnej ku Marymontowi i miał w obozie swoim około trzech tysięcy wojska komputowego. Kilka solennych obiadów i balów z fajerwerkami dawał na wielu wielkich stołach pod namiotami. Było oprócz tego pełno nadwornej milicji książąt Czartoryskich i ich partii w Warszawie, a wojsko moskiewskie, którego było sześć tysięcy, zacząwszy od Wisły od Zakroczymia około Warszawy aż do trzech mil w górę Wisły linią wyciągnęło.

[…] Wyjechaliśmy tedy wszyscy konno z rezydencji Sosnowskiego, marszałka sejmowego, i jechaliśmy porządnie w pole, na miejsce dla województwa naszego wytknięte.

[…] Zaczął zatem książę prymas w kolasie pięknej z fartuchami w górę odkrytymi, czterema końmi pięknymi z forysiem objeżdżać województwa dla odbierania od nich sufragiów [tj. wyników głosowania spisywanych na kartkach]. Zaczęło się to o wpół do pierwszej i trwało prawie aż do nocy, a gdy się skończyły sufragia, tedy nazajutrz do szopy ogłoszona jest sesja. Gdy zatem dnia tego zebraliśmy się do szopy, tedy książę prymas wyszedł do okopów i po trzy razy spytał się wszystkich, jeżeli jest zgoda, ażeby Stanisław Poniatowski, stolnik litewski, był, jako jednomyślnie obrany, ogłoszony królem polskim. Gdy tedy wszyscy „vivat" wołali, tedy książę prymas nominowawszy Poniatowskiego, stolnika litewskiego, królem polskim i wielkim książęciem litewskim, przydał mu imię August […].

Źródło: Marcin Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, Warszawa 1986, s. 582–595.

Tekst B

Dwa obrazy Bellotta, czyli o polskim marketingu politycznym w XVIII wieku

Fragment wspomnień Stanisława Augusta Poniatowskiego

[…] każdemu z uczestników sejmu elekcyjnego pozwolono w pełni skorzystać z prawa *liberum veto*. Jednakże żadna z osób biorących udział w sejmie nie użyła go przeciwko stolnikowi litewskiemu Poniatowskiemu, tak że jego wybór był naprawdę i bez zastrzeżeń jednomyślny i prawomocny. Liczba głosujących, którzy podpisali elekcję Stanisława Augusta i których nazwiska znajdują się w akcie

elekcji, wynosiła osób 5584, a w tej liczbie był też Potocki, ówczesny wojewoda kijowski oraz wielu innych, którzy zaprotestowawszy przeciwko sejmowi konwokacyjnemu, następnie się od niego odcięli. Pozostali, którzy wcześniej poczynili podobne deklaracje, wrócili po kolei do kraju, składając w grodach odstąpienie od protestu przeciwko sejmowi konwokacyjnemu, tak że nie pozostał nawet cień zastrzeżeń co do pełnej i całkowitej prawomocności elekcji króla rządzącego w Polsce, w odległości od której na wiele mil nie było ani jednego rosyjskiego żołnierza […].

Źródło: [w:] Łukasz Wojtach, *Dwa obrazy Bellotta, czyli o polskim marketingu politycznym w XVIII wieku*, Muzeum Historii Polski w Warszawie.

Dla nauczyciela

Autor: Stanisław Mrozowicz

Przedmiot: Historia

Temat: Pierwsze bezkrólewie i pierwsza wolna elekcja

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum

Podstawa programowa:
Zakres podstawowy
Treści nauczania – wymagania szczegółowe
Zakres podstawowy
XX. Pierwsze wolne elekcje i ich następstwa. Uczeń:
1) opisuje okoliczności, zasady, przebieg i następstwa pierwszych wolnych elekcji;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- wyjaśnia znaczenie wygaśnięcia dynastii Jagiellonów dla Rzeczypospolitej;
- opisuje sytuację Rzeczypospolitej w okresie bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta;
- charakteryzuje zasady elekcji *viritim* i okoliczności przeprowadzenia pierwszej elekcji tego typu.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych;
- analiza materiału źródłowego (porównawcza);
- dyskusja;

- mapa myśli.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Faza wstępna:

1. Wyświetlenie przez nauczyciela tematu i celów zajęć, przejście do wspólnego ustalenia kryteriów sukcesu.
2. Prowadzący zadaje uczniom pytanie o umiejscowienie tematu lekcji w czasie. Pyta: W jakim okresie się znajdujemy? Co ważnego działo się wcześniej?

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Uczniowie indywidualnie zapoznają się z treścią w sekcji „Przeczytaj" i zapisują na kartkach minimum pięć pytań do tekstu. Wybrana osoba zbiera pytania do urny. Nauczyciel dzieli uczniów na 5-osobowe grupy, które losują pytania z puli i przygotowują odpowiedzi. Zespół, który jest gotowy, zgłasza się i przedstawia rezultaty swojej pracy. Pozostali uczniowie wraz z nauczycielem weryfikują poprawność odpowiedzi.
2. **Praca z multimedium („Film edukacyjny").** Uczniowie zapoznają się z e-materiałem i wykonują polecenie nr 2: „Wyjaśnij genezę elekcyjności tronu polskiego.". Tworzą notatkę w formie mapy myśli.
3. **Praca z drugim multimedium („Schemat + Sprawdź się").** Uczniowie zapoznają się z e-materiałem. Każdy uczeń pracuje indywidualnie, samodzielnie przygotowując odpowiedzi do poleceń i ćwiczeń 1, 2 oraz 3. Po wyznaczonym przez nauczyciela czasie wybrani lub chętni uczniowie odczytują swoje propozycje. Nauczyciel komentuje rozwiązania uczniów.
4. **Utrwalanie wiedzy i umiejętności.** Nauczyciel wyświetla na tablicy treść ćwiczenia nr 5 „Jakie zadania powinni spełniać senatorowie rezydenci?" z sekcji „Schemat + Sprawdź się". Wraz z uczniami rozwiązuje je na forum klasy.
5. **Utrwalanie wiedzy i umiejętności.** Kolejne ćwiczenia 6 oraz 7 uczniowie wykonują w parach. Konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję

odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie, pracując w parach, tworzą krzyżówkę podsumowującą zajęcia z wykorzystaniem słów kluczowych z lekcji. Pary siedzące obok siebie wymieniają się krzyżówkami i rozwiązują je.
2. Na zakończenie nauczyciel dokonuje oceny pracy wylosowanej grupy.

Praca domowa:

1. Stwórz plan opisowy przebiegu pierwszej wolnej elekcji.
2. Wykonaj w domu ćwiczenia niezrealizowane na lekcji.

Materiały pomocnicze:

M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, Warszawa 1986.

Ł. Wojtach, cyt. za: *Dwa obrazy Bellotta, czyli o polskim marketingu politycznym w XVIII wieku*, Muzeum Historii Polski w Warszawie.

Wielka historia Polski, t. 1–10; Oficyna Wydawnicza FOGRA, Kraków 2016.

Seria *Historia powszechna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011–2019.

E. Brudnik, A. Moszyńska, B. Owczarska, *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2011.

Wskazówki metodyczne:

- Informacje z sekcji „Film edukacyjny” mogą być wykorzystane w trakcie lekcji do pracy uczniów w parach lub samodzielnie. Cały materiał może być wykorzystany do realizacji zajęć metodą odwróconej klasy. W szkole następuje czytanie i ocena koleżeńska opracowań uczniów.